

vizija i zbilja

ZAGREBAČKA ARHITEKTURA I URBANIZAM
50-IH GODINA

Komunizam istočnoeuropskoga bloka zahvatio je Hrvatsku (kao dio onodobne Jugoslavije) u prvom poslijeratnom razdoblju od 1945. do 1948. godine, do Titovog "Ne!" Staljinovom daljnjem nasrtaju na suverenitet pojedinih članica. Izvjesni staljinizam u zagrebačkoj arhitekturi poslijeratnog razdoblja prisutan je nesumnjivo u prigodnim dekoracijama javnih gradskih prostora i opremi interijera za važne političke nastupe.¹ Odmah poslije 1945. arhitektonska je struka mobilizirana za potrebe obnove, pri čemu su hrvatski arhitekti nerijetko raspoređivani u druge jugoslavenske republike kao najbrojniji, organizirani i kvalitetni. Novi uvjeti djelovanja (od društvenog vlasništva, ustroja struke do tehnologija građenja) nisu, međutim, značili prekid s prošlim međuratnim razdobljem.

Godine 1946. Zagreb ima 260.000 stanovnika, a prioritet gradske uprave je obnova industrije i gradnja stanova. Brzo podizanje stanova zahtijeva gotovo autohtono nalaženje tehnologija montažne gradnje i usvajanje standardiziranih građevnih elemenata.² Kako je sve bilo podvrgnuto zahtjevu svrhovitosti i društvenog interesa, arhitekti se, osim skromnom stanogradnjom, iscrpljuju u projektiranju zadržnih domova

("Zadružni dom — naš ponos") i niza reprezentativnih državnih građevina za druge sredine.

Od 1956. godine u proizvodnji stanova nad privatnom prevladava društvena inicijativa (60%). Glavni se dio potreba stanovništva rješava kolektivnim stanovanjem, a o načinu gradnje odlučuju ekonomski kriteriji, tj. kvantiteta. Već na početku razdoblja projektiraju se radnički stanovi za samce i razrađuju tipovi kolektivnih stambenih zgrada veće katnosti no u prethodnom razdoblju. Pojedine prostorije tih stanova male kvadrature, podrazumijevaju podršku koju im u svakodnevnici pružaju kantine tvornica i cjelodnevni boravak djece u vrtićima i školama (čajne kuhinje), kao i zelenilo novih četvrti tzv. javni gradski prostor (na račun malih, nerijetko prolaznih dnevnih i spavaćih soba). O žudnji za vlastitim stanom uspješno govori onodobni film Branka Bauera *Martin u oblacima* (1961) što prikazuje kobnu uniformnost stančića u pojedinim začetim rubnim četvrtima. U tom prvome poslijeratnom razdoblju skromni se stanovi grade u Martičevoj i na Sveticama, u Krapinskoj (Neven Šegvić) i u Gajnicama (Ivo Bartolić, Slavko Löwy). Unatoč većoj ili manjoj umješnosti pojedinih autora u njihovu kom-

poniranju, arhitekt Branko Tučkorić postat će sinonim za najveću iskoristivost ionako skromnih stambenih prostora (Volovčica). Stambena naselja na rubovima grada grade se prema znatno nižim standardima nego u međuratnom razdoblju. Eksperimentiranje tehnologijom gradnje, te kvalitetnije osmišljavanje naselja desit će se tek u kasnijem razdoblju u novoosvojenom — Novom Zagrebu.

Kontinuitet u urbanističkom planiranju dokazujemo poslijeratnom regulatornom osnovom Vlade Antolića (1949-1953) što se neposredno nastavlja na zaključke međunarodnog natječaja za generalnu regulatornu osnovu Zagreba iz 1931. i osnovu prihvaćenu 1938. godine, što predviđaju širenje grada ponajprije na Trnje (s jakim prometnicama istok — zapad) i prema Savi te satelitska naselja na krajnjem istoku i zapadu grada. Deset godina prijeratnih napora da se prihvati koncepcija funkcionalnog grada, sada olakšava dokidanje privatnog vlasništva. Postulate međuratnog urbanizma Antolić je prilagođavao novim uvjetima, s dodatnim oslonom na Corbusierove urbanističke studije za industrijski metropolis tj. Ville Contemporaine.³ Novoplanirani dijelovi grada razdijeljeni su velikim aksama. Prednost ima soliterna gradnja u zelenilu, sa strateški

Arhitekti Planić, Ostrogović i Turina (Karikatura K. Ostrogovića).

raspoređenim neboderskim strukturama. Na tim načelima nastaje od početka pedesetih ambiciozno zamišljena Ulica proleterskih brigada (danas Vukovarska) — novi gradski poslovni City s važnim, na natječajima izborenim, javnim građevinama i prototipskim stambenim zgradama novog doba. Visoka gustoća stanovnika po građevini kombinira se sa što većim otvorenim prostorom. Nove tehnike gradnje, omogućuju podizanje kuća na pilone (Drago Galić, Vukovarska 35 i 35a),⁴ kako bi neprekinutima ostale zelene površine, a odvojio se automobilski promet. Prihvaća se Corbusierova zamisao o stambenim soliterima za mozgove društva, što dokazuju stambene zgrade u Ulici proleterskih brigada (Ivo Geršić, Drago Galić, Božidar Rašica, Stanko Fabris), te ideje o smještaju industrijske zone i radničkih četvrti — izvan grada (Gajnice, Svetice, Voltino, Žitnjak⁵).

Posebno se rješava os što se okomito nastavlja na istočni dio Zelene potkove te njezino križanje s Ulicom proleterskih brigada. Za razliku od drugih onodobnih komunističkih društava ta sjecišta najboljih vizura kao niti njihove perspektivne polazne točke ne zaposjedaju nikakvi objekti kulta već isključivo — suvremena arhitektura. Nikad ozakonjena, Antolićeva je regulacija ujedno i posljednja s

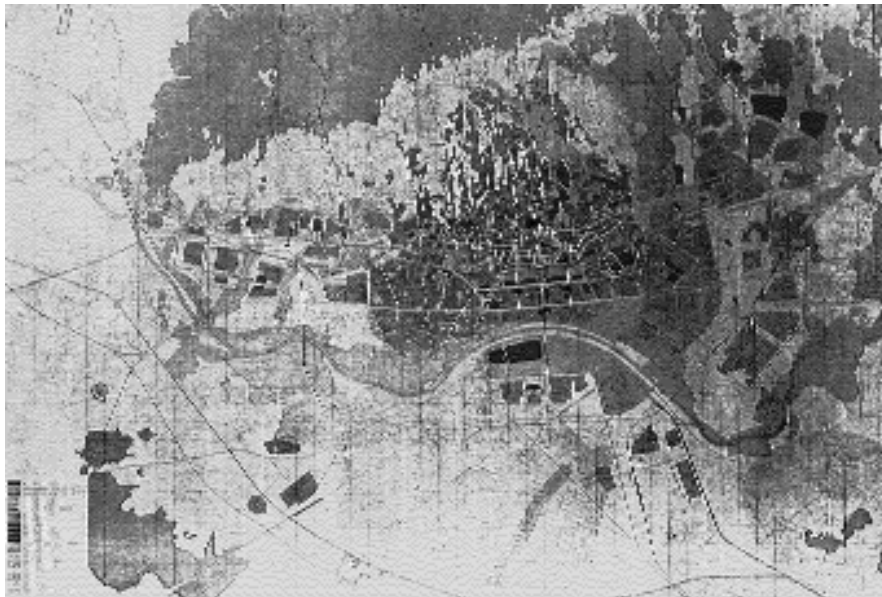
jasnim potpisom svoga autora, koju će kasnije praksa PUP-ova i GUP-ova zamijeniti — skupnim autorstvom, ali i odgovornošću. Antolićeva regulacija ostala je podlogom za kasniju gradnju — do danas.

U pedesetima se nipošto ne može govoriti o kulturnoj izolaciji. Suvremena se arhitektonska događanja razvijenijih zapadnih zemalja upijaju posredstvom brojnih stručnih časopisa što razmjenom redovito stižu u Društvo arhitekata i uredništva novopokrenutih časopisa *Arhitektura* (1947) te *Čovjek i prostor* (1954) u kojima se objavljuju ilustrirani sažeci. Edukacija se konceptualno zasnivala na tradiciji moderne tridesetih, koja se sada vježbala, prilagođavala i razrađivala. Na Tehničkom fakultetu djeluje niz prijeratnih profesora arhitekture, a početkom 1946. dolazi Zdenko Strižić, Poelzigov učenik, neposredan, srdačan i otvoreno kritičan u radu sa studentima, zbog čega ga do danas

pamte kao izuzetnog.⁶ Kao gostujući profesor predavao je u inozemstvu, najčešće u Njemačkoj u koju je (preko Australije) emigrirao 1955. godine, nakon što je objavio niz članaka u stručnim časopisima te knjige *Arhitektonsko projektiranje I i II*. Godine 1945. profesori Vladimir Juranović i Mladen Kauzarić, s inženjerima Stjepanom Combošem i Vladimirom Potočnjakom osnivaju pri Ministarstvu građevina radnu grupu za projektiranje (tada za potrebe gradnje tvornice Rade Končar), kojoj će se priključiti velik broj stručnjaka i iz koje će se, pod vodstvom Tučkorića, razviti prvi projektni zavod (kasnije APZ) za projektiranje svih vrsta kuća.⁷ Veliki državni uredi postat će nositelji gradnje, ali će u pravilu djelovati pod imenima vodećih projektanata. Prve takve arhitektonske urede vodili su Kazimir Ostrogović, Marijan Haberle i Ivan Vitić.⁸

Važna spona s prijeratnim godinama svakako su protagonisti razdoblja, u

PROBLEMI SUVREMENE ARHITEKTURE

2

međuraću ugledni arhitekti, koji nastavljaju raditi u novim uvjetima. I dok je u nekih riječ o slabljenju koda, tj. o variranju prijašnjih ideja (Ibler — drveni neboder 1958⁹), u drugih je riječ o novome uspješnom poglavlju. Takav je opus Kazimira Ostrogovića koji se tridesetih godina osamostalio projektima obiteljskih kuća u Primorju. Sada izvodi brojne projekte u Zagrebu, od humanističke otvorene ljetne pozornice u Tuškancu (1952) i Instituta Ruđer Bošković (1952) do kapitalnog djela — Gradske vijećnice (1955/56) u Ulici proleterskih brigada i Strojarsko-brodograđevnog fakulteta (1964) na zamišljenoj Fakultetskoj aleji (danas Lučićeva).

Marijan Haberle imao je jednako uspješnu karijeru prije i poslije Drugoga svjet-

skog rata. Godine 1949. podiže današnji Tehnički muzej, kao pripadajuću zgradu Zagrebačkog velesajma na Savskoj cesti. Što veća ušteda materijala i konstruktivnih elemenata diktirala je montažnu gradnju. Fini raster, kombinacija materijala i sama kompozicija, međutim, u tom su siromašnom razdoblju dala i jedno uistinu originalno ostvarenje, koje dokazuje pretpostavku o Haberleovu simpatiziranju rada Finca Alvara Aaltoa. Sličnu se morfologiju čita na posljednjem Haberleovu djelu, koncertnoj dvorani "Vatroslav Lisinski" (posebice interijeru), za koju je izvedbu izborio natječajem 1958. godine. Tijekom pedesetih Haberle gradi osobito uspješan Brodarski institut u Sigetu (1950-1958), Visoku tehničku školu

3

(1958) na Fakultetskoj aleji te novi prekosavski Zagrebački velesajam (1956-1958).

Mnogi arhitekti sudjeluju u gradnji nedvojbeno jedinstvenog ambijenta razdoblja — Ulice proleterskih brigada i na okonici Fakultetske aleje (uz spomenute visoke škole tu je i Filozofski fakultet Božidara Tušeka). Na njihovu spoju nastat će ponajbolja građevina razdoblja — crno/bijelo Radničko sveučilište Ninoslava Kučana i Radovana Nikšića (1960) sinteza nastojanja zagrebačke škole arhitekture u poslijeratnom razdoblju. Poput Vijećnice, koncertne dvorane, hotela Internacional (1958) i zgrade općinskog suda (N. Kučan) u Vukovarskoj izvedba je dobivena arhitektonskim natječajem.

Mladen Kauzlarić i Stjepan Gomboš također na natječaju dobivaju izvedbu upravne zgrade tvornice Rade Končar, te projekt tvorničkoga kompleksa (1945.-1952). Kauzlarić uređuje nekoliko zapaženih interijera i razrađuje projekt Vraniczaniyevе poljane na južnoj fronti Gornjega grada.

4

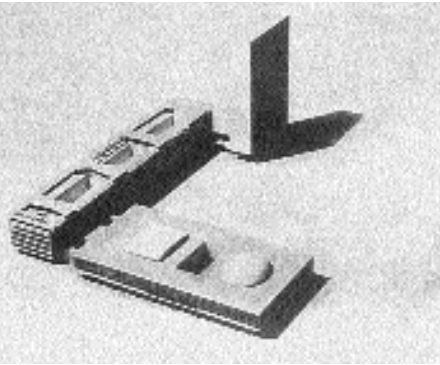
5

Dosljedan sebi Planić najviše gradi stambene zgrade i obiteljske kuće, od kojih treba istaknuti potez tzv. produljene Novakove, njezinu neparnu stranu od broja 27 nadalje (kuće Cerovečki, Sviben i druge) — neožbukane, ciglom zidane kockaste kuće.

Ivo Vitić će pokraj Zagreba 1947. podići cijeli Pionirski grad, no prepoznatljiv će ostati prema jedinstvenu deseterokatnom neboderu, čija je mondrianovski komponirana pročelja, u to sivo doba, uspješno obojio. Riječ je, u stvari, o zanimljivo urbanistički riješenoj dvodijelnoj stambenoj zgradi, sa crnim posmičnim sjenilima na širem pročelju, koji naizmjenice otkrivaju i skrivaju plave, crvene i žute dijelove pročelja te francuske prozore. Komunikaciju je riješio otvorenim stubištem i prilaznim balkonima, što je u to doba česta pojava.

Zoja Dumengjić specijalizira se za gradnju zdravstvenih ustanova, a u Zagrebu podiže visokostandardizirane domove zdravlja na Trnju, Črnomercu i možda najbolji na Medveščaku u Laginjinoj ulici 1960. godine.

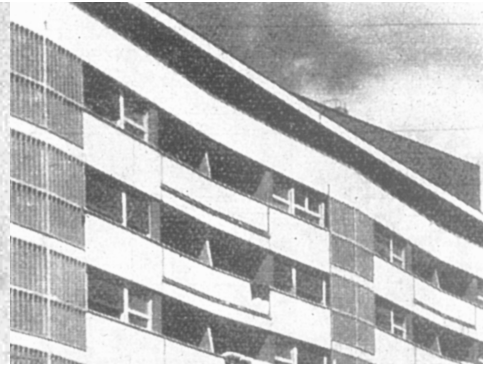
Pa ipak, zdravstvena ustanova koja izazi va najsnažniji dojam u tome razdoblju je na rub Donjega grada interpoliran Centar za zaštitu majke i djeteta Vladimira Turine (Klaićeva 16, 1953-1954).¹⁰ Tik uza secesi-

6

jski Fischerov Sanatorij razlomljene fasade Turina postavlja svoj nizak pravokutni trakt zatvorenoga glavnog pročelja, postavljen na tanke crne stupove raščlanjene jedinim neprekinutim prozorom. Složena lokacija, zahtjevan program i velik broj primijenjenih arhitektonskih elemenata, čak likovnih tema, stopili su se u ovom nenametljivom i svježem ostvarenju. Nasuprot prvoj izložbi 1950. godine, kad je izložio samo visokoplasirane natječajne projekte, na izložbi 1956. Turina se može pohvaliti izvrsnim realizacijama. Prva njegova gradnja u Zagrebu bio je Dinamov stadion na Sveticama 1946. godine. Heterogeni ansambl, a posebno monumentalna konstrukcija stadiona, uspjela je postići transparentnost i povezanost s Maksimirskom šumom, što je najnoviji zahvat dokinuo.¹¹ Iako sljedbenik Le Corbusiera, Turina ipak nije sudjelovao na Kongresu CIAM-a u Dubrovniku 1958. godine, na kojemu je bio jedino Drago Ibler.

Sportske objekte uspješno podižu Franjo Bahovec (s Tušekom i Antolićem, zatvoreni bazen u Daničićevoj), Slavko Delfin (niz će godina dograđivati stadion Šalata), a Zvonimir Požgaj nakon međunarodnog uspjeha i prve nagrade u Sao Paolu 1954. (te realiziranih kupališta u Zadru, Crikvenici,

7

Stubičkim Toplicama), Zagrebu će šezdesetih godina ponuditi projekt kupališta Bundek. Lavoslav Horvat 1959. poput vrtuljka projektira jednostavnu strukturu paviljona žičare Sljeme od tipičnoga kamena i vitkih šipki od kovine.

Suvremene škole podižu Božidar Rašica u Mesićevoj ulici (1955) i Antun Ulrich na Pantovčaku. Profesor Alfred Albin (1956-1964)¹² u Kačićevoj ulici gradi kompaktnan Tehnološki fakultet čiju originalnu teksturu tvore, u sinkopiranom ritmu izvedeni — prozori. Studentske domove, osim onog na Lašćinščaku, na Trešnjevci i uz Savu, urbanistički rješava i gradi Slavko Löwy.

2 V. ANTOLIĆ, PRIJEDLOG DIREKTIVNE REGULATORNE OSNOVE GRADA ZAGREBA, 1953.

3 ULICA PROLETERSKIH BRIGADA /GRADA VUKOVARA/, 1958.

4 V. ANTOLIĆ, IDEJNI ZAPADNI ZAVRŠETAK ULICE PROLETERSKIH BRIGADA S "VJESNIKOVIM NEBODEROM" ISPRED KOJEG SE PROMET RAČVA PREMA BUDUĆEM ZAPADNOM KOLODVORU I SREDIŠNJEM PARKU UZ SAVU

5 ZAPADNI DIO ULICE PROLETERSKIH BRIGADA S VIJEĆNICOM U PRVOM PLANU, 1958.

6 K. I. B. OSTROGOVIĆ, URBANISTIČKO RJEŠENJE NOVE GRADSKJE VIJEĆNICE, 1956. (PRVOPLASIRANI NATJEČAJNI RAD)

7 B. RAŠICA, DVIJE STAMBENE ZGRADE UZ SAVSKU CESTU U ULICI PROLETERSKIH BRIGADA, 1954.

8 M. KAUZLIARIĆ, S. GOMBOŠ, TVORNICA "RADE KONČAR", 1945-52.

9 V. TURINA, PROJEKT STADIONA "DINAMO", 1946.

10 V. TURINA, DIO SJEVERNE TRIBINE, 1955.

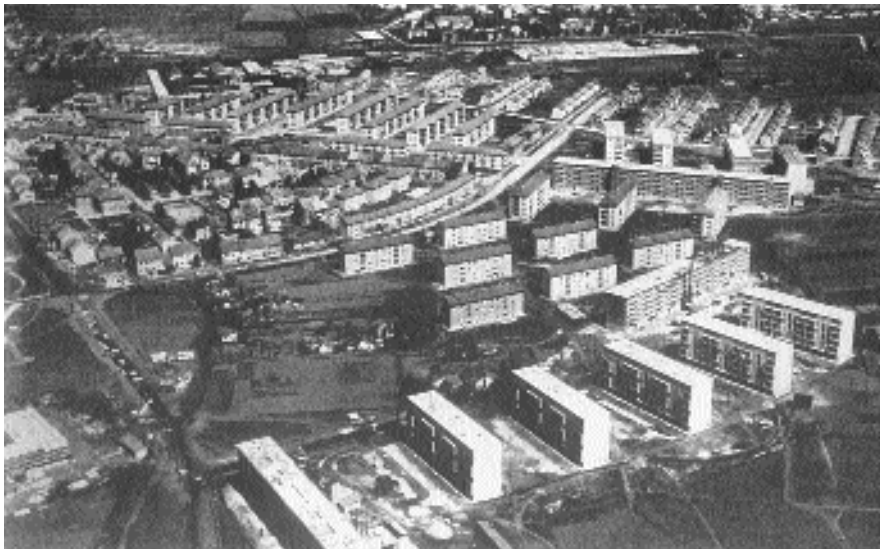
8

9

10

11

Brojni će se arhitekti potvrditi u gradnji slobodno komponiranih paviljonskih struktura, od onih za novi Velesajam (1956-1958, Begović, Rašica, Vitić, Bregovac) do naših predstavnika u inozemstvu (Vitić 1957. za Jugoslavenski paviljon u Sveučilišnom gradu u Parizu, Vjenceslav Richter za visokoestetiziran paviljon na Svjetskoj izložbi u Bruxellesu 1958., itd.).¹³ Paviljoni su, naravno, shvaćani kao poligoni za ozbiljenje čiste stvaralačke vizije, što se najbolje vidi u Vitićevim domovima JNA iz šezdesetih godina za Šibenik i Komizu na otoku Visu.

Slika grada nesumnjivo se mijenja, ne samo širenjem i osvajanjem novih prostora (Most slobode, 1958. inženjer K. Tonković) već i u postojećem gradskom tkivu. Jedinstveno urbanističko rješenje 1958. se

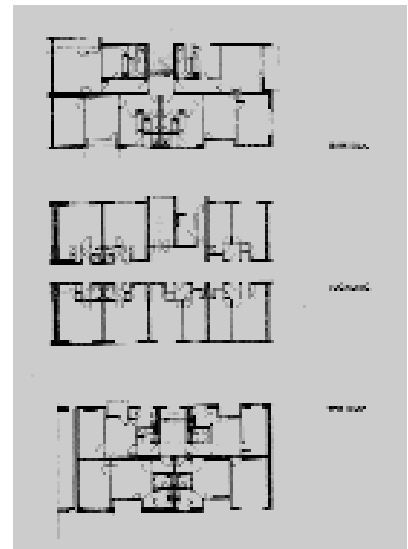
13

150

godine natječajem tražilo za potez od Mihanovićeve ulice do Ilice. Iako nije izvedeno, iz tih radova danas učimo o onodobnom urbanizmu i arhitekturi, koji dokidaju prijašnje ulične poteze i blokvske strukture i u slobodnom prostoru komponiraju sklop povezanih zgrada od kojih je jedna - dominantna visokogradnja. Novo doba realizira se u gradskom središtu isključivo kao pojedinačna interpolacija. Osobito se originalnom i uspješnom, s pravom, smatra Galićevu stambenu zgradu na Svačićevu trgu (1953), koja je poput prijeratne Iblorove uglovnice u Martićevoj ulici 14b, u visini katova iskoračila iz gradskog bloka.

Nakon više od dvadeset godina od početka gradnje, dovršen je projekt Zakladnog bloka u srcu grada, odnosno nje-

12

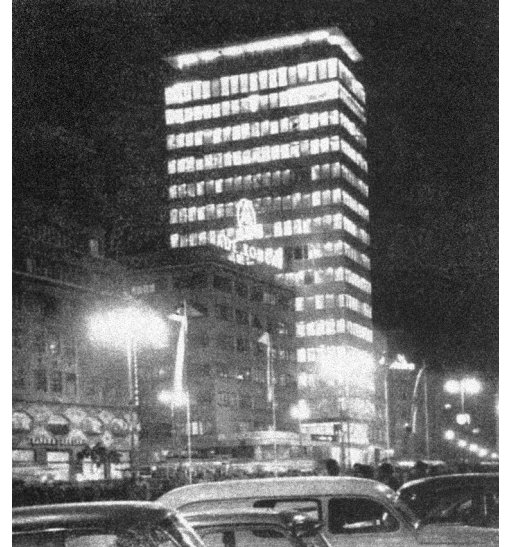
gova vertikala na lokaciji Ilica 1. Iako su se godinama provlačila u gabaritu srodna rješenja, Vladimir Turina je na natječaju 1954. sugerirao upravo suprotan — uvučeni volumen. Izvedenu uredsku zgradu (1955-1959) potpisuju tri arhitekta Josip Hiti, Slobodan Jovičić i Ivo Žuljević, a njezina je vrijednost svijest o umjetničkom podredivanju. Usvojena su naslijeđena promišljanja same lokacije, dok je realizacija — aktualna arhitektura izvedena suvremenim materijalima. Kao dostupan javni gradski prostor zamišljen je posljednji kat s kavanom-vidikovcem. Lagana fasada, izvedena utoreni- ma aluminijskim pločama (posuđenima iz domaće avio-industrije), tehnološka je inven- cija koja će nasljednike neprijeporno imati u limenkama na Borongaju i Zaprudu u šezde- setim godinama.¹⁴

Visokogradnja je 1957. godine, prema natječaju imala biti i poslovna zgrada "Vjesnika" na uglu tzv. auto-ceste i Savske ceste, a tri ravnopravne prve nagrade dijelili su Bahovec i Pernar, Zoja i Selimir Dumengjić te Antun Ulrich sa suradnicima, koji će dobiti izvedbu u godinama što slijede.

Evidentan nastavak na domete međuratne moderne jest originalna karakteristika hrvatske, a posebno zagrebačke poslijeratne arhitekture, koja ju izdvaja iz bloka socijalističkih ili komunističkih zemalja. Nismo, međutim, sami još svjesni vrijednosti arhitekture toga razdoblja. Poslijeratne pedesete ostavile su u prostoru grada Zagreba i skromna rubna stambena naselja (na čijim će iskustvima u optimističnim šezde- setima niknuti inovativna prekosavska), ali i

14

15

- 11 NASELJE VOLOVČICA SA SKROMNIM KONFEKCIJSKIM STANOVIMA
 12 STAMBENOM PROBLEMATIKOM DOSLJEDNO SE BAVE ARHITEKTI BARTOLIĆ, TUČKORIĆ, ŽERJAVIĆ — USPOREDBA STANOVA U MJERILU
 13 M. HABERLE, ZGRADA ZAGREBAČKOG VELESAJMA (DANAŠNJI TEHNIČKI MUZEJ), 1949.
 14 ZAKLADNI BLOK PEDESETIH GODINA, PRIJE IZGRADNJE NEBODERA
 15 HITIL, JOVIČIĆ, ŽULJEVIĆ, ILICA 1 — NEBODER NA ZAKLADNOM BLOKU, 1955-59.

vrhunska arhitektonska ostvarenja, u kojima su načela međuratne moderne prilagođena novim zadanostima, ali i novim svjetskim tokovima. Bez pedesetih ne bi bilo novih gradskih ansambala kao što je današnja Ulica grada Vukovara, čiji se dometi svakodnevno dokidaju izgradnjom (jer se zelenilo među zgradama, među ostalim, ne prihvaća kao njihov pripadajući okoliš, a što se u trenutku njihova nastanka podrazumijevalo, npr. Silvana Seissel). U trenutku kad se razmišlja o ponovnom preseljenju gradskog sajma, možda i sentimentalno promatramo veselje s kojim su projektirani paviljoni prekosavskog Velesajma, od Vitičevih dvodijelnih "V" bočnih pilona do Rašičinog čistog rastera. Nadalje, iako po Antoliću zamišljeni duž Vukovarske, vertikalni su se naglasci poslovnih zgrada vremenom nanizali na Savskoj cesti, od Žerjavičevog nebodera (Savska 1) preko Ulrichovog do recentnih. O kvaliteti pedesetih razmišljamo i pri sugestiji o preoblikovanju nebodera na glavnom gradskom trgu, koja se osim iz higijenskih razloga čini neutemeljenom. Iz pedesetih, konačno, čitamo i sav onaj zanos koji će se u hrvatskoj kulturi zbivati s tendencijama šezdesetih. •

BILJEŠKE

- ¹ Franjo Tišina, "Kongresna dvorana u Zagrebu", *Arhitektura*, 6 (1952): 28-29.
² Ivo Bartolić, "Montažno građenje stambenih zgrada", *Urbanizam arhitektura*, 9-10 (1950): 23-31.
³ Vlado Antolić, "Uz 25 godina našega razvoja", *Arhitektura*, 116 (1972): 28-29.
⁴ Ljerka Biondić, "Kritička analiza stambene arhitekture u djelu arhitekta Drage Galića - evolucija i tipologija", disertacija, Zagreb (1996).
⁵ Mirko Maretić, "Izgradnja stambenih naselja u Zagrebu", *Arhitektura*, 107-108 (1970): 48-59.
⁶ Iz razgovora s arh. Andrijom Mutnjakovićem.
⁷ Zvonimir Vrkljan, *Sjećanja*, Zagreb (1995).
⁸ Darko Venturini, *Arhitektonski projektivi zavod — prilog poslijeratnoj hrvatskoj arhitekturi*, Zagreb (1982): 34.
⁹ Željka Čorak, *U funkciji znaka — Drago Ibler i hrvatska arhitektura između dva rata*, Zagreb: Institut za povijest umjetnosti (1980).
¹⁰ Vladimir Turina, "UNICEF - Centar za zaštitu majke i djeteta", *Arhitektura*, (1957): 17-23.
¹¹ Radovan Nikšić, "Uz izložbu arhitekta Vladimira Turine", *Arhitektura*, (1957): 46-48. i Krešimir Rogina, "Blistavi helenistički stadion pretvoren u arenu gladijatora", *Jutarnji list*, 6.7.2000, 19.
¹² Alfred Albini, "Nova zgrada Tehnološkog fakulteta u Zagrebu", *Čovjek i prostor* 123 (1963): 1-2.
¹³ Žarko Domljan, "Poslijeratna arhitektura u Hrvatskoj", *Život umjetnosti*, 10 (1969): 4-44.
¹⁴ Udo Kultermann, *Die Architektur im 20. Jahrhundert*, Köln (1987): 166.